

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Борисової Юлії Євгенівни "Підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США (порівняльно-правовий аналіз)", подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

У сучасній світовій спільноті кожна держава, яка прагне високих соціальних цінностей, має ставити питання захисту прав та інтересів суб'єктів на перше місце, хоча виконання цього завдання пов'язано з низкою правових проблем, як теоретичного, так і прикладного характеру, що мають місце, у тому числі, й у сфері правового регулювання відносин, що виникають внаслідок завдання шкоди, серед яких, своєю чергою, особливої уваги заслуговують проблеми встановлення підстав та умов деліктної відповідальності. З огляду на зазначене, актуальність теми дисертаційного дослідження Юлії Євгенівни Борисової не викликає сумнівів.

Додатковим чинником, що підтверджує актуальність такого дослідження, є прийнята Концепція оновлення Цивільного кодексу України, в якій звертається увага на визначальну роль Глави 82 ЦК України у масиві норм, присвячених регулюванню недоговірних зобов'язань, та необхідність кардинального перегляду загальних положень про відшкодування шкоди.

Крім того, необхідно зазначити, що аналіз сучасної юридичної практики в країнах загального права дозволяє говорити про формування деліктного права як повноцінної сукупності норм, що визначають чіткі критерії оцінки поведінки суб'єктів відповідних правовідносин. Деякі автори відзначають, що деліктне право є "парадигмальним правом змішаного суспільства" через центральність розумності у визначенні відповідальності, яка виникає лише тоді, коли зважуються всі пов'язані з цим деліктні обставини. Наведені вище положення потребують теоретичного осмислення і зіставлення їх з характеристикою деліктного права країн романо-германської правової сім'ї,

що цілком кореспондує завданням, які ставить перед собою авторка даного дисертаційного дослідження.

Метою дослідження є формування теоретичних положень, які відображають особливості підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, а також розробка на їх основі пропозицій з удосконалення цивільно-правового регулювання відносин, що виникають у разі завдання шкоди, в Україні.

На підставі вивчення змісту дисертації можна констатувати, що автор досяг зазначеної мети. Ефективність наукового пошуку дисертанта була зумовлена в цілому вірним визначенням методологічних основ, стратегії і тактики дослідження, що, своєю чергою, дозволило викласти його результати у вигляді логічно структурованого тексту дисертації, яка складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (234 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, з яких: основний зміст – 188 сторінок; список використаних джерел – 23 сторінки; додатки – 6 сторінок.

Основний зміст дослідження викладено у трьох розділах дисертації.

Перший розділ роботи має назву "Теоретико-методологічні основи деліктної відповідальності у цивільному праві України та США" та складається із двох підрозділів, в яких автор визначає методологічні підходи до визначення поняття деліктної відповідальності у цивільному праві України та США та аналізує низку питань, що в цілому надають їй можливість дати характеристику деліктної відповідальності як виду цивільно-правової відповідальності у цивільному праві України та США.

Другий розділ дисертації має назву "Основні положення про підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США" та складається із п'яти підрозділів, в яких авторка дає загальну характеристику підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США та аналізує основні положення цивільного права України та США про окремі умови деліктної відповідальності.

Третій розділ роботи "Підстави та умови деліктної відповідальності за окремі види правопорушень у цивільному праві України та США" містить два підрозділи, в яких вивчаються особливості підстав та умов деліктної відповідальності за окремі види цивільних правопорушень в Україні та США, зокрема підстави та умови деліктної відповідальності за завдану немайнову (моральну) шкоду та за шкоду, завдану недоліками товарів, робіт, послуг.

Викладення результатів дослідження в рамках названих розділів в цілому дозволяє авторові чітко окреслити коло питань, що вивчаються, представити основні позиції науковців (як вітчизняних, так і зарубіжних) з проблем, що розглядаються, та визначити власну наукову позицію щодо предмету дослідження.

Варто відзначити ґрунтовний підхід дисертантки до обрання методологічного інструментарію дослідження, починаючи від визначення філософсько-світоглядної основи дослідження, якою є *матеріалістична діалектика*, та закінчуючи комплексним застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання відповідно до мети та завдань дослідження, з урахуванням визначених об'єкта та предмета дослідження.

Особливо необхідно звернути увагу на вміле використання авторкою порівняльно-правового методу як провідного спеціального методу дослідження, що дозволило їй проаналізувати і порівняти доктринальні та законодавчі положення цивільного права України та США щодо підстав та умов деліктної відповідальності, сформулювати наукові уявлення, які відображають особливості підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США.

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження базуються на аналізі загальних досягнень юридичної науки в цілому, цивілістики зокрема і теорії деліктного права безпосередньо, а також на аналізі цивільного законодавства та судової практики України та США.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в Україні на дисертаційному рівні проведено порівняльно-правовий аналіз підстав та умов

деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, на основі якого розроблено нові наукові положення та надано пропозиції з удосконалення цивільно-правового регулювання відповідних суспільних відносин в Україні.

Наукові положення, що виносяться на захист, сформульовані чітко та лаконічно. При цьому варто зазначити, що їх формування як теоретичних положень потребувало від дослідника не лише достатньо високого рівня теоретичних знань, а й умілого використання методологічного інструментарію.

Можна погодитись з висновком автора, що незважаючи на відмінність методологічних підходів до визначення поняття цивільно-правової відповідальності, як у цивільному праві України, так і у цивільному праві США поняття деліктної відповідальності пов'язується із поняттям деліктних зобов'язань, що дозволяє визначити елементи правовідносин, в рамках яких реалізується деліктна відповідальність в Україні та США.

Заслуговує на підтримку висновок дисертанта про те, що незважаючи на існування в США сингулярної системи деліктів, у деліктному праві США, за аналогією з цивільним правом України, можна виокремити загальні та спеціальні умови деліктної відповідальності (ознаки деліктів – згідно з термінологією деліктного права США). Загальними умовами є: зовнішній прояв вольової поведінки заподіювача у формі дії або бездіяльності, протиправність і шкідливість поведінки, наявність шкоди, причинний зв'язок між зазначеною поведінкою і шкодою, наявність вини, караність поведінки заподіювача. До спеціальних можна віднести умови, які визначають особливості того чи іншого делікту.

Особливо важливим і значущим з теоретичної точки зору є висновок авторки про те, що, на відміну від цивільного права України, де деліктна відповідальність не може виникнути у разі відсутності шкоди, особливою загальною умовою деліктної відповідальності у цивільному праві США є караність поведінки заподіювача, оскільки у разі її відсутності, навіть за

наявності всіх інших ознак делікту, вчинене правопорушення не визнається деліктом, а такі умови, як зовнішній прояв вольової поведінки заподіювача у формі дії або бездіяльності, протиправність і шкідливість поведінки, в цілому дозволяють оцінити поведінку заподіювача шкоди у тому обсязі, який дається при встановленні наявності протиправної поведінки як умови деліктної відповідальності у цивільному праві України.

Такий висновок є дійсно новим для вітчизняної науки цивільного права, оскільки в юридичній літературі більшість дослідників, що вивчають проблеми цивільно-правової відповідальності в цілому та деліктної відповідальності зокрема, за інерцією, повторюють положення про підстави та умови зазначеної відповідальності в англо-американському праві, які були викладені у наукових юридичних джерелах ще за радянських часів. Крім того, тут необхідно взяти до уваги, що сьогодні, враховуючи стрімкі процеси трансформації права в умовах глобалізації, говорити про англо-американське право в цілому вже некоректно, принаймні в частині правового регулювання деліктних відносин в Англії та США, оскільки американське деліктне право на початку свого існування (коли воно дійсно було рециповано із англійського деліктного права) і сучасне американське деліктне право (яке зазнало значних змін в процесі свого розвитку) істотно відрізняються, тим більше, що і в самій Англії на початку XXI ст. відбулася реформа деліктного права.

Крім того, заслуговує на підтримку і висновок авторки про те, що використання у цивільному праві України єдиної доктрини цивільних правопорушень дозволяє здійснювати правове регулювання деліктних відносин з дотриманням принципу економії правових засобів, на відміну від правового регулювання зазначених відносин в США, де трансформація деліктного права відбувається шляхом встановлення такої ознаки делікту, як караність поведінки заподіювача шкоди, щодо нових випадків завдання (заподіяння) шкоди або скасування такої ознаки щодо деліктів, які застаріли.

На нашу думку, такий висновок, крім свого важливого змістовного наповнення, свідчить не лише про здатність авторки до критичного аналізу

норм права, а і про її здатність піднятися до рівня теоретичного узагальнення (до речі, про таку ж здатність свідчить і висновок про схожість підходів, на яких базується правове регулювання відшкодування шкоди, завданої внаслідок дефекту продукції, в Україні та США).

Крім того, як бачимо, цей висновок логічно пов'язаний з попереднім, зокрема у другій частині, де йдеться про значення такої ознаки делікту, як караність поведінки заподіювача. Відповідне твердження яскраво свідчить про те, що ця ознака дійсно є особливою загальною умовою деліктної відповідальності у цивільному праві США.

Також важливе значення мають теоретичні положення, розроблені авторкою у розвиток цивілістичного вчення про моральну шкоду, а саме ті, що відображають особливості умов деліктної відповідальності за завдану немайнову (моральну) шкоду в Україні та США – зокрема з'ясовано, що істотною відмінністю деліктної відповідальності за завдану моральну шкоду в Україні та США є те, що правове регулювання відповідних суспільних відносин в Україні базується на принципі "генеральної" моральної шкоди, а в США – на принципі пойменованих видів моральної шкоди (*nominate species of moral harm*). Тому у цивільному праві України поняття "моральна шкода" є єдиним і не диференціюється на види, а у цивільному праві США існує близько тридцяти видів моральної шкоди, причому один пойменований делікт здатний завдавати різні види моральної шкоди.

Цікавими з теоретичної точки зору та такими, що заслуговують на увагу є й інші висновки авторки, зокрема такі: що на відміну від цивільного права України, де формами вини є умисел та необережність, яка, своєю чергою, поділяється на просту та грубу, у деліктному праві США вина поділяється на: злий умисел (*malice*); непрямий умисел (*general intent*); безрозсудність (*recklessness*); грубу недбалість (*gross negligence*); просту недбалість (*ordinary negligence*); незначну недбалість (*slight negligence*). При цьому, на відміну від цивільного права України, де діє презумпція винуватості заподіювача шкоди, у деліктному праві США вина, як правило, не презюмується;

що як цивільному праву України, так і цивільному праву США відомі випадки покладення відповідальності за шкоду, фактично завдану однією особою, на іншу особу. При цьому в Україні правове регулювання зазначених відносин здійснюється шляхом закріплення у Главі 82 ЦК України спеціальних норм, а у США – за допомогою застосування кількох доктрин, які у сукупності можна назвати доктринами "недбалості, що презюмується", тощо.

Необхідно зазначити, що результати дослідження Ю.Є. Борисової є важливими не лише з теоретичної точки зору, а й мають практичне значення, оскільки автор формулює пропозиції з удосконалення цивільно-правового регулювання відносин, що виникають у разі завдання шкоди, в Україні, викладаючи їх у вигляді Додатку 2 до роботи.

Крім цього, практичне значення наукового доробку дисертанта полягає у тому, що результати та висновки дослідження можуть використовуватись: у правотворчій діяльності, в якій можуть бути враховані запропоновані дисертантом зміни та доповнення до цивільного законодавства України; у науково-дослідній діяльності, при подальшому дослідженні проблематики, пов'язаної з предметом даного дослідження; у правозастосовній діяльності, спрямованій на охорону та захист прав та інтересів суб'єктів деліктних правовідносин; у навчальному процесі, при викладанні таких дисциплін, як "Цивільне право України", "Цивільне та торгове право зарубіжних країн", "Деліктне право", а також при підготовці та написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів, планів практичних занять із зазначених дисциплін.

Необхідно зазначити, що результати дисертаційного дослідження Ю.Є. Борисової пройшли *необхідну апробацію*. Зокрема, вони обговорювалися на засіданні міжкафедрального семінару кафедри цивільно-правових дисциплін та кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а також під час виступів із доповідями на наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній

конференції "П'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права", присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (Одеса, 22 травня 2015 р.); 71-й науковій конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 23-25 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції "Інновації, тенденції та проблеми сучасного права" (Тернопіль, 12 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права", присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (Одеса, 26 травня 2017 р.).

Також автором дотримано вимоги щодо кількості та якості наукових публікацій, в яких висвітлено результати дисертаційного дослідження. Зокрема, основні положення дисертації викладено в 11 наукових публікаціях, з яких: 4 – статті у фахових виданнях України; 3 – статті у виданнях іноземних держав; 4 – тези доповідей на конференціях.

Ґрунтовність теоретичних висновків автора значною мірою зумовлена вивченням великої кількості нормативних правових і спеціальних наукових літературних джерел. Дисертація написана літературною українською мовою з дотриманням вимог щодо наукової стилістики.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації. Наукові публікації автора за темою дисертації відображають основний зміст дисертаційного дослідження.

Оцінюючи науковий доробок автора в цілому позитивно, необхідно зазначити, що окремі положення дисертації мають дискусійний характер або потребують додаткової аргументації:

- 1) Вивчаючи у першому розділі роботи теоретико-методологічні основи деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, автор лише згадує, але ретельно не аналізує «Принципи, визначення та модельні норми європейського приватного права» (DCFR), які містять Книгу VI «Недоговірна відповідальність, що виникає внаслідок завдання шкоди іншій особі», та «Принципи європейського деліктного права». Хоча, на нашу думку,

дослідження положень зазначених документів в рамках даного дисертаційного дослідження є важливим не лише з позицій вивчення правового досвіду Європейського Союзу (враховуючи євроінтеграційні прагнення України), а і з позицій порівняльно-правового аналізу положень цих актів і Зводу деліктного права США.

2) У своєму дослідженні дисертант в основному аналізує проблематику підстав та умов деліктної відповідальності за правопорушення, які, умовно кажучи, є «традиційними» для деліктного права України та США. Хоча можна було б приділити увагу і аналізу підстав та умов цивільно-правової відповідальності за правопорушення, питання про віднесення яких до деліктних дискутується в юридичній літературі. Зокрема, це стосується випадків так званої «проникаючої відповідальності».

3) Автор хоча й ілюструє теоретичні висновки матеріалами судової практики України та США, але не завжди аналізує правові позиції, якими керувалися суди, ухвалюючи відповідні рішення. Хоча такий аналіз був би цілком доречним і цікавим, принаймні в частині теоретичної оцінки зазначених правових позицій.

4) У роботі недостатньо чітко визначена позиція дисертанта щодо можливості (доцільності) реципіювання окремих положень деліктного права США до цивільного права України, хоча предмет дисертаційного дослідження передбачає наявність відповідних висновків.

5) Автору не завжди вдається дотримуватись оптимального балансу щодо обсягу інформації про деліктне право України та США – в частині аналізу окремих умов деліктної відповідальності.

Зроблені зауваження не впливають на позитивну оцінку роботи в цілому, яка є науковим дослідженням, виконаним на належному для кандидатських дисертацій теоретичному рівні.

На підставі аналізу змісту дисертаційного дослідження можна дійти висновку, що методологічно, за змістом і обсягом дисертація "Підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США

(порівняльно-правовий аналіз)" відповідає науковій спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., та Наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.02.2017 р., за №155/30023, а її автор – Борисова Юлія Євгенівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Офіційний опонент:
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Семен РЕЗНІЧЕНКО

Підпис Резніченка С.В. посвідчую:

Проректор Одеського
державного університету
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент

3.09.17р.

Павло БЕРНАЗ